

Záróevangélium. A János-prológus az erdélyi magyar evangélikus úrvacsora-liturgiában

Az erdélyi magyar evangélikusok úrvacsora-liturgiája néhány elemében eltér az általánosan ismert evangélikus úrvacsorarendtől, így a magyarországi evangélikus rendtartástól is. A sajátosan erdélyi evangélikus úrvacsora-liturgia elemei a kenyér megtörésekor elhangzó 1Kor 10,15 parafrázisa és az ehhez kapcsolódó „Jövel, Uram Jézus!” akklamáció (maranatha), valamint az istentisztelet végén felolvasott szakasz a János-prológusból, az úgynevezett záróevangélium és az ahhoz kapcsolódó Simeon éneke.

A rendtartás zárórészében az úrvacsorai jegyek kiosztása után a lelkész és gyülekezet reszponzóriumban felhangzik az úrvacsora üdvösséges adományáért való hálaadásra buzdító felszólítás, majd a lelkész hálaadó imát mond. Ezt követi az istentisztelet záróevangéliumnak nevezett utolsó olvasmánya a János-prológusból: *„Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige. Ő kezdetben Istennél volt, minden általa lett, ami lett, és nála nélkül semmi sem lett, ami lett. És az Ige testté lett, és mi láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttjének dicsőségételve kegyelemmel és igazsággal”* (Jn 1,1.14.16.). A záróevangélium felolvasása után pedig felhangzik a gyülekezet ajkán Simeon éneke: *„Mostan bocsátsd el, Uram, a te szolgád, örök békességgel, miként megmondád. Mert szemeim látták üdvösséged, melyet készítettél minden népeknek. Világosságot a pogányoknak és dicsőségére Izrael népének.”* (Lk 2,29–32). Az úrvacsorai liturgiát az ároni áldás, gyülekezeti ének és orgonajáték zárja.

Jelen tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi a záróevangélium liturgiátörténeti háttere, és mi az evangélikus liturgiában betöltött szerepe és teológiai jelentése?

1. A János-prológus a keresztény liturgiában

A keresztény istentisztelet döntően Bibliából meríti kifejezésmódját. Felekezettől függetlenül az istentisztelet meghatározó elemei az előfohász (Invocatio), az apostoli köszöntés, a Bibliából vett olvasmányok és azok magyarázata, imádságok, hitvallás, énekek, áldás. Az úrvacsora liturgiája már felekezetek szerint további elemekkel bővül. János evangéliumának első része többféle funkciót is betölthet az istentiszteleten. Az egyes hagyományokban olvasmányként, áldásformulaként vagy az úrvacsorai liturgia zárórészében úgynevezett záróevangéliumként, illetve római katolikus szóhasználat szerint utolsó evangéliumként olvassák fel.

János-prológus mint istentiszteleti olvasmány

A János-prológust megtaláljuk a keleti és a nyugati kereszténység olvasmányrendjében egyaránt, mint az egyes napok istentiszteletéhez rendelt olvasmányt. A keleti és nyugati egyház teológiájában megmutatkozó hangsúlyeltolódásból adódóan a prológus különböző alkalmakra előírt evangéliumi olvasmány a keleti és nyugati olvasmányrendekben.

A nyugati óegyházi perikóparendben, valamint az ebből kialakult mai olvasmányrendekben a testté létel ünnepének, karácsony első napjának evangéliumi igéje a János-prológus. Az érvényben lévő római katolikus olvasmányrend szerint (Ordo Lectionum Missae, OLM 1969) a perikópa Jn 1,1–18, de ennek rövidített formáját is megadják (Jn 1,1–5; 9–14). Az evangélikus perikóparend legújabb, 2018-ban revideált változata szerint a prológus szintén karácsony első napjának evangéliuma: Jn 1,1–5; 9–14 (15–18).¹ A javasolt perikópa azonos az OLM által megadott rövidített perikópával, amihez tetszés szerint hozzáolvashatók a 15–18 versek is.²

¹ A 2018 előtti perikóparendben (1977) a János-prológus karácsony másodnapjára volt kijelölve evangéliumi olvasmányként azzal a megjegyzéssel, hogy felcserélhető karácsony első napjának evangéliumi igéjével, Lk 2 (1–14) 15–20. Bieritz, Karl-Heinrich: Das Kirchenjahr. In: Schmidt-Lauber, Hans-Christoph – Meyer-Blanck, Michael – Bieritz, Karl-Heinrich: *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*. (3. vollständig neu bearbeitete und ergänzte Auflage). Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003, 380.

² Vö. OLM december 25-i olvasmányai: Igenaptár – napi olvasmányok 2020-12-25 (katolikus.hu) <https://igenaptar.katolikus.hu/nap/index.php?holnap=2020-12-25> (Megnyitva: 2021. okt. 7.). Az Egyesült Német Evangélikus-Lutheránus Egyház perikóparendje karácsony 1. napjára (december 25.) letölthető PDF-formátumban. Vö. Übersicht über sämtliche Lese- und Predigttexte der

Ezt a hagyományt követi az erdélyi evangélikus gyakorlat is. A prológus felolvasásakor sok helyen mai napig térdhajtással tisztelegnek az istentiszteleten valóságosan jelen lévő Krisztus előtt, a „*testté lett Ige*” előtt. Az inkarnáció csodája előtt való tisztelet hasonlóan ölt formát, amikor a karácsonykor az istentisztelet alkalmával a Credo elmondásakor szintén térdet hajtanak a hívek a testté lételről szóló résznél („*Fogantatott szentlélektől, született Szűz Máriától...*”). A szokás a franciáknál már a 13. században megfigyelhető, a németeknél a 14. századtól. Ezzel a kegyességi gyakorlattal főként római katolikus gyülekezetekben találkozunk, de néhány evangélikus közösségben is, pl. a Michaelsbruderschaft istentiszteletein, Erdélyben pedig az oltszakadati evangélikus gyülekezetben.³

A keleti kereszténység istentiszteletein azonban nem karácsony ünnepének evangéliumi olvasmánya a János-prológus, hanem a húsvéti ünnepi liturgiában kap helyet. Ez a különbség könnyen érthetővé válik, ha szem előtt tartjuk egyrészt, hogy a keleti kereszténység hagyományában János evangéliuma nem a negyedik evangélium, hanem az első. Másrészt húsvét a feltámadás által az új kezdet, az új teremtés szimbóluma. Húsvét ünnepéhez szorosan hozzákapcsolódott a hívő embernek a keresztség által Krisztusban megvalósuló újjászületésének, azaz az új életre támadás (új teremtés) gondolata is. Bár látszólag a lectio continua szerint összeállított olvasmányrendben egyszerűen ezen a napon következik a prológus, a beosztás mégsem véletlenszerű. Az új kezdet napján kezdik el felolvasni az első evangéliumot, annak első fejezetét. János evangéliuma a húsvétot követő hetek, a pendikosztáron időszak evangéliumi olvasmánya. A feltámadási liturgiában ráadásul lehetőleg több nyelven olvassák fel a János-prológust, és ezzel kifejezésre juttatják a hirdetendő örömhír egyetemességét. Ezt a Krisztus feltámadásának örömetől és titkától áthatott időt találták a legalkalmasabbnak arra,

neuen Ordnung (PDF). In: Neues Lektionar und Perikopenbuch - VELKD <https://www.velkd.de/gottesdienst/lectionar-perikopenbuch.php> (Megnyitva: 2021. okt. 7.).

³ Adam, Adolf: *Das Kirchenjahr mitfeiern. Seine Geschichte und seine Bedeutung nach der Liturgieerneuerung*. Herder, Freiburg–Basel–Wien 1979, 106–107.; Marzohl, Joseph – Schneller, Joseph: *Liturgia sacra: oder die Gebräuche und Alterthümer der katholischen Kirche samt ihrer hohen Bedeutung, nachgewiesen aus den heiligen Büchern, aus den Schriften der frühesten Jahrhunderte und aus andern bewährten Urkunden und seltenen Codicen*. Zweiter Teil (Zweite Hälfte), Druck und Verlag bei Gebrüder Rüber, Augsburg – Luzern 1836, 279 (4. lábjegyzet); Boeckh, Jürgen: „Weihnachten” – in jedem Gottesdienst. In: *Quatember. Vierteljahreshefte für die Erneuerung und Einheit der Kirche* 51 (1987), 194–197.

hogy a hívek minden vasárnap, szombaton és munkanapon, ötven napon át folyamatosan hallják János evangélista magas teológiáját.⁴

A prológussal mint evangéliumi olvasmánnyal kapcsolatban két különbségre figyelhetünk fel a gyakorlatban. Az egyik annak helye az egyházi évben, hogy a karácsonyi, illetve a húsvéti istentiszteleten olvassák fel. Valójában mindkét ünnepen összefonódik Krisztus születésének, valamint kereszthalálának és feltámadásának üzenete, a testté létel teológiája és a kereszttel teológiája. A János-prológus himnikus hangvételű hitvallása pedig mindkettőt hirdeti, az evangélista tekintete egy örömhírré fogja át a betlehemi eseményeket („örök Ige testté lett, és közöttünk lakott...”) a nagypénteki és húsvéti jeruzsálemi eseményekkel („láttuk az ő dicsőségét”). Bármely ünnepen olvassák fel az evangéliumot, mindig együtt hirdetik a testté létel és a feltámadás csodáját.

A másik különbség a perikópa behatárolásából adódik, amelynek helyességéről megoszlanak a vélemények. A középkorban általában Jn 1,1–14 volt az a perikópa, melyet az istentiszteleten olvasmányként, áldásformulaként vagy záró-evangéliumként felolvastak. Ezt azzal magyarázták, hogy a 14. verset tartották a prológus csúcspontjának, amely után nem hangozhatott el egyéb, ami tompítaná az olvasmánynak a testté lételt kiemelő üzenetét. Így volt ez a karácsony első napi olvasmányként javasolt karácsonyi evangélium esetében is, ahol a korábbi olvasmányrendekben szintén a 14. verssel jár le a perikópa. A későbbi hermeneutika más behatárolást javasol, mely szerint a teljes perikópa a Jn 1,1–18 verseket öleli fel. Mégis a perikópa liturgikus funkciója miatt még a 20. században is sokan kötődtek és kötődnek a régi felosztáshoz.⁵

A János-prológus mint áldásformula

Még mielőtt a prológus az istentiszteleti olvasmányokon kívül újabb funkcióval kapott volna helyet a nyugati egyház istentiszteletein, áldásformulaként olvasták fel azt különböző alkalmakkor.

⁴ Konstantinos Nikolakopoulos: *Das Neue Testament in der Orthodoxen Kirche. Grundlegende Fragen einer Einführung in das Neue Testament*. (Lehr- und Studienbücher Orthodoxe Theologie 1), 2. überarbeitete Auflage. LIT Verlag, Berlin 2014, 166.

⁵ Theobald, Michael: *Die Fleischwerdung des Logos. Studien zum Verhältnis des Johannesprologs zum Corpus des Evangeliums und zum 1 Joh.* (Neutestamentliche Abhandlungen, neue Folge 2). Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster 1988, 174–175.

János evangélista személye, az általa írt evangélium – és különösen annak kezdőszorai, a prólógus – sajátos tekintélynek örvendett az ókori és középkori néphitben. A megkülönböztetett tisztelet főként a szeretett tanítvány és Jézus közötti, az evangéliumok által kiemelt kapcsolatából adódott, valamint János evangéliuma és a Jelenések könyve tartalmának titokzatossága táplálta azt. A különös tisztelet oda vezetett, hogy a János-prólógust mágikus erővel ruházták fel, és úgy tartották, hogy védelmező funkciója van a gonosz ártása és minden veszély (természeti csapás, betegség stb.) ellen. Az egyház ugyan kifejezte egyet nem értését az ilyen babonás képzetekkel szemben, de megszüntetni nem tudta azokat. János tiszteletének késő középkori megerősödésében szerepet játszott a premontrei rend szolgálata. Georg Schreiber szerint különösen az 1120-ban alapított rend által pasztorált közép-európai régiókban találkozhatunk János tiszteletére utaló adatokkal.⁶

Már az ókorban találunk a prólógus ilyenszerű használatára utal adatokat. Augustinus is feljegyezte, hogy a hívek kérésére a papok a hívekre helyezték János evangéliumát, és felolvasták fölöttük annak kezdő szavait. Ennek a cselekedetnek a néphit mágikus hatalmat tulajdonított, és úgy vélték, hogy a prólógus elmondása imaáldásként megvédi őket, illetve gyógyulást hoz különböző betegségekből.⁷ Adataink vannak arra nézve is, hogy a középkorban amulettekre írták fel az ígét, melyeket nyakba akasztva viseltek, vagy pergamenre írva a beteg homlokára helyezték, hogy gyógyulást eszközöljenek ki ezzel a cselekedettel. Bálint Sándor egész sor magyar vonatkozású példát sorol fel, melyekben a János-prólógust baj elhárítás céljával áldásformulaként használták a középkorban.⁸

⁶ Bálint Sándor: i. m. 174–175.; Schreiber, Geord: Die Prämonstratenser und der Hl. Kult des Johannes Evangelist. Quellengründe mittelalterlicher Mystik. In: *Zeitschrift für katholische Theologie*. 65 (1941), 1 kk.

⁷ „December 27.” szócikk. In: Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából (december 1. – június 30.)*. Neumann Kht., Budapest 2004. Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I.* <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/unnepiki0015/unnepiki0015.html> (Megnyitva: 2021. szept. 10.); Jakoby Adolf: „Johannesevangelium” szócikk. In: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 4 (1931/1932), 731–733. Idézi Clemens, Leonhard: Die Heiligkeit der Heiligen Schrift und Deutungen ihres Status im Rahmen des Synagogendienstes und der Messliturgie. In: Zerfass, Alexander – Franz, Ansgar: *Wort des lebendigen Gottes. Liturgie und Bibel*. Narr Francke Attempo, Tübingen 2016, 167.

⁸ Bálint Sándor: i. m., 174–175.

Már liturgikus funkcióhoz kapcsolódik a János-prológus használata, amikor a középkortól kezdve gyakran a János evangélistának dedikált harangok felirataként is olvasható, ahol a felirat szintén áldás-ima funkciót tölt be.⁹

Az áldás és gonoszűző funkció együtt jelentkezik akkor is, amikor már istentiszteleti kontextusban nem olvasmányként hangzott el a prológus. Betegek és haldoklók mellett végzett könyörgésnél (betegek megkenése) a *Rituale Romanum* (V4,24) javaslata szerint a Jn 1,1–14 is olvasható áldásformulaként.¹⁰ A keresztelési liturgia végén (szükségkeresztség esetén) és az exorcizmus liturgiájában egyaránt ezt a szerepet töltötte be az ige.¹¹

Az exorcizmus végzését a keresztények Krisztus felhatalmazásával indokolják meg (Mk 16,17). A szertartás lényege, hogy „*Isten segítségül hívásával, az istenellenes hatalmakhoz parancsot intéznek, hogy egy személyt vagy dolgot hagyjanak el vagy kerüljenek (imprekatorikus, vagyis parancsoló exorcizmus)*”.¹² Kezdetben olyan esetekben végeztek exorcizmust, amikor azt tapasztalták, hogy a világban istenellenes hatalmak is működnek (1Kor 2,8, Ef 6,12), és ez olykor a megszállottság jelenségében nyilvánvalóvá is válik. Később már nemcsak ilyen megszállottakon végezték el a szertartást, hanem a keresztelésre jelentkezőkre nézve is gyakorolták. A szövegformula a 20. századig fennmaradt a legtöbb keresztelési liturgiában, az úgynevezett „*kis exorcizmusban*” és a „*nagy exorcizmusban*”.¹³ Luther még mindkettőt megtartotta a *Keresztelési könyvecskéiben*, de éppen az exorcizmus és az ehhez kötődő úgynevezett abrenunciáció okozta a továbbiakban a legtöbb vitát a kereszteléssel kapcsolatosan.¹⁴ Az új szertartáskönyvekből már elmaradt a kifejezett exorcizmus, helyébe olyan imádságok kerültek, melyekben azért imádkoznak, hogy a megkeresztelendőt szabadítsa meg Isten a tőle való elszakítottaságtól, a bűntől.¹⁵

⁹ Uo.

¹⁰ Theobald, Michael: i. m., 175. (24. lábjegyzet).

¹¹ Marzohl, Joseph – Schnellerer, Joseph: i. m., 99 (2. lábjegyzet) és 431.

¹² „Exorcizmus” szócikk. In: Berger, Rupert: *Lelkipásztori liturgikus lexikon*, 130–131.

¹³ Uo.

¹⁴ Hafenscher Károly: *Liturgia. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, öku-
menikus szellemben*. Luther Kiadó–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszéke,
Budapest 2010, 447–451.

¹⁵ Berger, Rupert: i. m., 130–131.

A római katolikus gyakorlatban a keresztelési liturgián kívül végzett exorcizmus szertartásának legújabb kiadásában ott találjuk a János-prológust is.¹⁶ Ebben a szertartásban ugyan evangéliumként jelenik meg a perikópa, mégis ugyanazt a gonoszúzó áldásfunkciót tölti be, mint a keresztelési szertartásban. A szertartás főbb elemei: bevezető rész (Eröffnungsteil), litánia, zsoltárimádság, evangélium (Jn 1,1–14), kézrátétel, hitvallás (több formula közül lehet választani), az Úr imádása, kereszt jele, az érintett személyre való esetleges rálehelés, egy deprekatív és esetleg egy imprekatív exorcizmusformula, hálaadás és bezárás.¹⁷

Az áldás sajátos változatát képviseli a János-prológus, amikor kiegészítő áldásként a ma már alig gyakorolt viharáldásban és a miseliturgia végén a záróevangéliumban vagy utolsó evangéliumban olvassák fel.¹⁸ A viharáldás a középkori szokásból alakult ki, amikor egy közelgő időjárási front esetén, még a vihar bekövetkezése előtt meghúzták a harangokat, és kivonultak imádkozva, egy ereklyével vagy az oltáriszentséggel, és így áldották meg a felhőket, hogy ne okozzanak az adott közösségben nagyobb kárt. Az ebből kialakult általános viharáldást már időjárástól függetlenül naponként elvégezték május 3. – szeptember 14. között. Az áldásra a szentmisék végén került sor, és a több áldásformula közül a viharáldás kedvelt perikópája volt a János 1,1–14.¹⁹

2. A János-prológus mint a miseliturgia utolsó evangéliuma

A 13. századig a záróevangélium nem fordul elő a miseliturgiában. A liturgiában való megjelenését nem is egy rendeletnek köszönheti, sokkal inkább egyes papok személyes kegyességéből nőtt ki az az igény, hogy a prológust a mise végén felolvassák. Ekkor még nem volt állandó helye sem a liturgiában: hol az oltár előtt recitálták, hogy a kivonuláskor a sekrestye felé való kivonuláskor, hol pedig már a sekrestyében, miközben levetették a miseruhát. Először domonkos rendiek

¹⁶ *Rituale Romanum. De Exorcismis et supplicationibus quibusdam.* Roma 1999. A szertartáskönyvet néhány módosítással 2004-ben újból kiadták.

¹⁷ Groen, Basilius J. (Bert): Liturgie mit Kranken und Sterbenden. In: *Ordensnachrichten* 47 (2008/3), 38–46. További irodalom az új exorcizmus rendtartásról, részleges német nyelvű fordítás és kommentár, vö. Probst, Manfred: Der Grosse Exorcizmus. Ein schwieriger Teil des Rituale Romanum. In: *Liturgisches Jahrbuch* 49 (1999), 247–262.

¹⁸ „Áldás” szócikk. In: Berger, Rupert: i. m., 11–12.

¹⁹ „Viharáldás” szócikk. In: Berger, Rupert: i. m., 509–510.

magánmisekre szánt missaléjában találkozunk a záróevangéliummal a 13. század első felében, de majd csak a 14–15. században válik általánossá a prológus felolvasása. Viszont már a 13. században is a János-prológus mellett a többi evangélium kezdetét is olvasták záróevangéliumként a mise végén.

Kötelezővé pedig majd csak V. Pius idején tették a záróevangéliumot, amikor megjelent az új missaléban, az 1570-es misekönyvben.²⁰ V. Pius ekkor azt is előírta, hogy amennyiben olyan eset áll elő, hogy a nap olvasmányai helyett az arra a napra eső másik ünnep olvasmányait olvassák fel (például egy Mária-ünnep vagy apostolok, szentek ünnepe esik a saját propriummal rendelkező vasárnapra), ilyenkor nem maradhat el a nap saját evangéliuma, hanem azt felolvassák záróevangéliumként a János-prológus helyett. Ettől kezdve a prológus kezdte elveszíteni a misén addigi áldásformula-jellegét, helyette V. Pius értelmezésével összhangban levő jelleget kapott („*compendium mysteriorum principalium fidei nostrae*”).²¹

A tridenti liturgiakommentár szerint a záróevangélium felolvasásakor a pap köszönti a gyülekezetet (*Salutatio: Dominus vobiscum*), a gyülekezet válaszol (*Et cum spiritum tuam*), pap: Ezek az evangélium igéi, mire a gyülekezet azzal válaszol, hogy „Dicsőség néked, Urunk!” Ekkor a pap keresztet vet az oltárterítőre vagy a misekönyvre és magára, majd megszokott módon recitálja a Prológust.²² A felolvasáskor a *Verbum caro factum est* résznél mindenki letérdel/térdet hajt, és az inkarnáció csodáját, titkát imádja. A recitálásra a gyülekezet felel: „*Istennek legyen hála.*”

A záróevangéliumban a János-prológus egyrészt valóban áldásszöveg. Másrészt összefoglalása a miseáldozat lényegi tartalmának és a hit legfontosabb titkainak. A tridenti liturgia felépítését tekintve a szimmetrikus építkezésnek köszönhetően a záróevangélium a mise végén párhuzama a mise elején elmondott

²⁰ Jungmann, Josef Andrea: *Missarum Sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe. II. Opfermesse.* Verlag Herder, Wien 1952, 554–559.; Kössing, Joseph: *Liturgische Vorlesungen über die heilige Messe.* Verlag von Ferdinand Förderer, Willingen im Schwarzwalde 1843, 564–565.; Marzohl, Joseph – Schneller, Joseph: i. m., 430.; „Utolsó evangélium” szócikk. In: Berger, Rupert: i. m., 490.; Nagel, William: *Geschichte des christlichen Gottesdienstes.* 2. verbesserter und erweiterte Auflage [Sammlung Göschen Band 1202/1202a], Walter de Gruyter & Co, Berlin 1970, 121.

²¹ Kössing, Joseph: i. m., 568.; Nagel, William: i. m., 121.

²² Marzohl, Joseph – Schneller, Joseph: i. m., 429. A keresztvetés értelmezéséről: Uo. 262.

lépcsőimának. Amíg a lépcsőimában még így könyörög váltakozva a zsoltár szavaival a pap és gyülekezet: „*Küldd el világosságodat és igazságodat...*” (Zsolt 43,3), a záróevangéliumban már a válasz hangzik a kérésre: „*...Az Ige volt az igazi világosság, amely megvilágosít minden embert.*” (Jn 1,9a) A liturgiakommentárok szerint, ha valakinek sikerül a mise alatt lélekben a hit titkai mögé látni, akkor a záróevangélium szavaival mondhatja: „*És mi láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya Egyszülöttjének dicsőségét telve kegyelemmel és igazsággal*” (Jn 1,14b).²³

A 2. vatikáni zsinat liturgiareformját követően eltörölték a miseliturgiából a záróevangéliumot. A döntést nem indokolták meg különösebben. Egyetlen érv az volt, hogy a záróevangélium nem tartozott eredetileg a mise liturgiájához, és nincs a mise menetében haszna a hívekre nézve. Gyakorlatilag a misében annyiban voltak változtatások, hogy lerövidítették, kihúztak belőle elemeket. Így már alkalmazni lehetett a reform határozatait, mielőtt megjelentették volna az új misekönyv fordításait a népnyelven. A mise végén a záróevangéliumot ezek után halkán magának elolvashatta a miséző pap. Érdekes, hogy az örmény egyház is átvette a záróevangélium olvasásának hagyományát a Rómával való rövid középkori uniója alatt, és máig megőrizte azt az istentiszteleti gyakorlatában.²⁴ Az 1950–1960-as években az anglikán egyház rendtartásából is törölték a záróevangéliumot, de később mégis visszaemelték azt a miseliturgiába.²⁵

3. A János-prológus a berneucheni és a Járosi-féle liturgiában

A záróevangélium használata az úrvacsorai liturgiában reformációt követően protestáns istentiszteleti rendekben is fennmaradt, bár nem vált általánossá. Már az 1524-es borszlói keresztelési könyvecske (Breslauer Taufbuch) végén ott található a Jn 1,1–14. Ebből arra lehet következtetni, hogy a keresztelés az

²³ P. Martin Ramm: *Zum Altare Gottes will ich treten. Die Messe in ihjren Riten erklärt*. Petrusverlag, Opfenbach. *Zum Altare Gottes will ich treten – Nachmesse* http://www.altmesse.de/12_nachmesse.html (Megnyitva: 2021. jún. 13.)

²⁴ „Utolsó evangélium” szócikk. In: Berger, Rupert: i. m. 490.

²⁵ Theobald, Michael: i. m. 175. (24. lábjegyzet).

istentiszteleten, még a záróevangélium elhangzása előtt történt, ahogy az később több helyen is szokás volt.²⁶

Hosszú évszázadokon át mégsem honosodott meg az evangélikus úrvacsora-liturgiában a záróevangélium olvasásának hagyománya.

A János-prológus mint záróevangélium a berneucheni liturgiai mozgalom úrvacsora-liturgiájában (Evangelische Michaelsbruderschaft)

A berneucheni liturgiai megújulási mozgalom és az abból kialakult közösségek nagymértékben hatással voltak a német evangélikus és rajtuk keresztül az erdélyi evangélikus egyház istentiszteleti életére. Az első világháborút követő időszakban számos hasonló megújulási törekvés fogalmazódott meg, és több, sok mindenben hasonló, mégis egymástól különböző közösség alakult. A berneucheni mozgalom sajátossága, hogy egy világi, úgynevezett ifjúsági mozgalomból indult, olyan fiatalok alapították, akik nemcsak a társadalom krízisére lettek figyelmesek, hanem azt is felismerték, hogy az egyház, a lelki és hitélet is válságba került. 1923-tól kezdve „konferenciákra” gyűltek össze Berneuchenben, olyan találkozókra, ahol együtt keresték a módot saját lelki életük és az egyház élete megújulásának célzatával. Ezekon a találkozókön az alapos tudományos felkészülés mellett, a történelmi, rendszeres teológiai előadások mellett hangsúlyt fektettek arra, hogy ebben a közösségben imádkozzanak is együtt, és az úrvacsorai közösséget is megéljék. Talán ez a titka annak, hogy a sok liturgiai mozgalom közül a berneucheni volt leginkább hatással a 20. századi német evangélikus liturgia alakulására.

Miközben a megújításon fáradoztak, nem arra törekedtek, hogy felkutassák, és a teljesen megváltozott körülmények között ötszáz év távlatából „konzerválják” azt az istentiszteleti formát, amelyre a reformátorok eljutottak. Keresték azokat az óegyházi istentiszteleti formákat, elemeket, amelyek a 20. századi embernek segítségére lehetnek abban, hogy megélje hitét a nyilvános istentiszteleten. Másrészt az akkoriban kibontakozó ökumenikus mozgalmak hatására a testvéregyházak istentiszteleti hagyományait is vizsgálták, a római katolikus liturgiát éppen úgy, mint a keleti egyházak rendtartásait. Ebben a folyamatban több, a testvéregyházak

²⁶ Graff, Paul: *Geschichte der Auflösung der alten gottesdienstlichen Formen in der evangelischen Kirche Deutschland. Band I. Bis zum Eintritt der Aufklärung und des Rationalismus*. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Vandenhoeck–Ruprecht, Göttingen 1937. 38.

gyakorlatából ismert istentiszteleti elemmel bővítették a megújult evangélikus liturgiát. Olyan liturgiai elemekről van azonban szó, melyek teljes mértékben illeszkedtek az istentisztelet lutheri látásmódjához, az evangélikus úrvacsoratanhoz. A céljuk most is a lelki reform volt, hogy így minél többet megízlelhessenek az ősegyház eucharisztia ünnepének lényegéből: az istentiszteleten, különösen az úrvacsorában valóságosan jelen lévő Úr Krisztus imádatának örvendező jellegéből.²⁷ Ezek között az új elemek között találjuk a záróevangéliumot.

Akár a záróevangélium, akár a többi, a berneucheniek által bevezetett, addig az evangélikus liturgiában nem ismert elemről van szó, a funkciójuk megértéséhez és elfogadásához szükséges, hogy a lutheránus istentisztelet értelmezésekor ismét több hangsúly kerüljön a liturgia titokzatos (mysterium) és jelképekben beszélő (symbolum) jellegére.²⁸

A berneucheniek tudatában voltak annak, hogy a záróevangélium nem tartozott a mise eredeti, ősegyházi elemeihez, és azt is világosan látták, hogy akár el is hagyható, illetve enélkül is teljes lehet az istentisztelet. Az akkori római katolikus liturgiát tanulmányozva úgy vélték, hogy a középkorban az indokolhatta a záróevangélium, és különösen ilyenként a János-prológius felolvasását a mise végén, hogy az eucharisziával élő híveknek alkalmat adjanak arra, hogy az eucharisziában megéltekről egy gazdag és súlyos üzenetet hordozó igével elmélkedjenek, mielőtt elhagynák a templomot.²⁹

A Michaelsbruderschaft első ágendájának előszavában ezt írják a záróevangéliumként felolvasott János-prológiusról:

„A hálaadó imádság után, az egész nyugati hagyománnyal összhangban következik a János evangéliumának prológiusa. Jellegét tekintve ez nem egy újabb olvasmány, sokkal inkább egy hódolattal, imádatokkal teljes elmélkedés, és ezért észszerűbb nem a gyülekezet felé fordulva felolvasni, mint az evangéliumot, hanem az oltár felé fordulva, mint ahogy az imákat és a Verba Testamentit (Erinnerung!). Ez az Atya testté lett Igéjéről szóló himnusz nyomatékosan

²⁷ Nagel, William: i. m. 192.

²⁸ A berneucheni mozgalom és a Michaelsbruderschaft szerepéről a 20. századi liturgiai mozgalmakon belül lásd Benkő Timea: Járosi Andor és a liturgiareform. Hatások, olvasmányok, testvérközösségek. In: *Korunk. Fórum, kultúra, tudomány*. Művelődési folyóirat. III. folyam, 2017. szeptember, 53–64.

²⁹ Stählin, Wilhelm: *Die Feier des neuen Bundes. Betrachtungen zur Messe*. Johannes Staude-Verlag, Kassel 1963, 179.

egyértelműsíti, hogy a szentség mennyire Isten emberré lételeiből ered, és hogy mi, az úrvacsora ünneplésében éppen ugyanazt a misztériumot éljük át, mint ami Krisztus születésével a történelem része lett.”³⁰

Wilhelm Stählin, a Michaelsbruderschaft egyik alapítója több írásában is értekezett a közösség úrvacsoraliturgiájáról, legrészletesebben a liturgiakommentárjában, amelyet azonban a liturgiáról való elmélkedésre szánt.³¹ Ebben a záróevangéliumról szóló rész címe arról tanúskodik, hogy Stählin és a berneucheni közösség értelmezése szerint a záróevangélium elhangzásakor imádjuk Isten Igéjének testben való megjelenésének titkát.³² Stählin szerint ezekben a versekben szinte minden újból össze van foglalva, ami a mise alatt elhangzott és megtörtént: Isten, az Atya, kinek Igéje a kezdetek-kezdetén már volt, akinek teremtő szava áll minden mögött, ami van, és ami történik..., Ő, aki, mint rejtett Világosság bevilágítja a földi Sötétséget, és aki minden Élet oka és ereje... Ő az ő világába jön, de az övéi nem ismerik fel, de aki mégis emberi testben jelenik meg ebbe az istentelen világban, és testvérünké lesz. Mindez elhangzik abban a titokzatos szövegben, a záróevangéliumban azokért az emberekért, akik az Ige rejtett dicsőségét megláták, és kaptak kegyelmet kegyelemért. Ezekre értelmezi Stählin a záróevangéliumban említett istenfiakat, akikről úgy szól a János-prolóógus, mint akiknek születése új teremtés, hiszen éppen olyan titokzatos, mint Krisztus születése: „*akik nem vérből, sem a test, sem a férfi akaratából, hanem Istentől születtek.*” (Jn 1,13).

Karácsony, az inkarnáció és az úrvacsora szentségének kapcsolatáról ír Stählin az azonos című hosszabb írásában is. Ebben a Chrysostomos-mise egyik mozzanata is felhívja a figyelmet, amikor az előkészített úrvacsorai kenyér fölé helyezik a csillag alakú tálat, az Asteriust, majd a karácsonyi történetből a következőt olvassák fel: „*A csillag eljött és megállt a fölött a hely fölött, ahol a gyermek volt*” (Mt 2,9).³³ A tanulmányban végül így ír az inkarnáció és karácsony összefüggéséről:

³⁰ Heitmann, Ludwig – Ritter, Karl Bernhard – Stählin, Wilhelm (szerk.): *Der Deutsche Dom. Die Ordnung der deutschen Messe*. Zweite, neu bearbeitete Auflage. Johannes Stauda-Verlag, Kassel, é.n. (1937), IX.

³¹ Stählin, Wilhelm: i. m.

³² A rész címe: „Lasset uns anbeten das Geheimnis der Erscheinung Gottes im Fleisch“, azaz „Imádjuk Istennek testben való megjelenésének titkát! Stählin, Wilhelm: i. m.

³³ Stählin, Wilhelm: „Lasset uns anbeten das Geheimnis der Erscheinung Gottes im Fleisch“. In: *Quatember*. 1950. Wilhelm Stählin – „Lasset uns anbeten das Geheimnis der Erscheinung

„Az Inkarnáció azonban nemcsak egy történelmi feltétel, hanem ugyanakkor minden keresztény istentisztelet tartalma is. Úgy, amint mi magára Krisztusra nemcsak mint egy régmúlt történelmi eseményként emlékezünk, hanem őt jelenvalónak tapasztaljuk meg, ugyanúgy a szentségben mindig újból megtörténik az a titokzatos kapcsolat menny és föld között, melyet az egyház az emberré létel csodájaként énekel meg.”³⁴

A záróevangélium a berneucheni úrvacsora végén tehát nem áldásformula, sokkal inkább igeolvasás. Egy elmélkedésre indító emlékeztető, arra a titokzatos valóságra, amiben az úrvacsorában része van az úrvacsorával élőknek. Karácsony evangéliuma, az inkarnáció csodája kapcsolódik ahhoz a titokhoz (sacramentum), amely által az úrvacsorában megvalósul az unio mystica, mely által az Ige testté lesz, azzá a Krisztus-testté, melynek minden Krisztus-hívó élő tagja. Ezt hitben látni – ezért van szükségünk arra, hogy Isten küldje el az ő Szentlelkét a gyülekezetre.

A berneucheni közösség liturgiája sok tekintetben hatott a németországi evangélikus ágendákra. Az általuk bevezetett új elemek közül a legtöbb mai napig része a német liturgiának. A berneucheniek által átdolgozott egyházi év felosztása, a perikóparend, benne a hét éneke és a hét igéje sajátjává lett a német evangélikusságnak. A záróevangélium azon kevés új elem közé tartozott, amely megmaradt a közösség istentiszteleti rendje sajátosságának, és nem honosodott meg más evangélikus közösségekben.³⁵ Kevés kivétel közé tartozik az erdélyi magyar evangélikus egyház, melyben Járosi Andor vezette be a berneucheni liturgiát.

A János-prológus a Járosi-féle úrvacsorai rendtartásban

Már az első, a kolozsvári evangélikus gyülekezetekben az 1920-as években használt istentiszteleti rendben ott találjuk a záróevangéliumot. Járosi valószínűleg a marburgi tanulmányi éve alatt ismerkedhetett meg a berneucheni liturgiával. Doktori dolgozatában a német evangélikus liturgiai reformmozgalmakról írt,

Gottes im Fleisch” <http://www.quatember.de/J1950/q50002.htm> (Megnyitva: 2021. jún. 10.). Megjelent még In: *Evangelische Jahresbriefe* 1950, 2–5.

³⁴ Uo.

³⁵ Lengeling, Emil Joseph: Der gegenwärtige Stand der liturgischen Erneuerung im deutschen Protestantismus. In: *Münchener Theologische Zeitschrift*. 1(1959)2, 83–101.; Riehm, Heinrich: Der Beitrag der Evangelischen Michaelsbruderschaft zur Gottesdienstreform des 2. Jahrhunderts. In: *Quatember* 1998, 38–41., 225–236.

melyben részletesen tárgyalta a berneucheni mozgalmat is.³⁶ A berneucheni úrvacsorai liturgia ismertetésében a záróevangéliumnak a liturgiában betöltött szerepéről ennyit ír, hogy „*az úrvacsorai csoda teljességét fejezi ki*”.³⁷ Bár a sok irányzat közül éppen a berneuchenivel mutatott leginkább rokonszenvet, a megújított erdélyi evangélikus liturgiában is főként a berneucheni liturgiából merített ihletet, mégsem kötelezte el magát szolgálai módon ennek az irányzatnak sem.

A záróevangélium átvételekor Járosi újragondolta és továbbvitte azt a gondolatmenetet, mellyel a berneucheniek megalapozták a János-prológus felolvasását az úrvacsorai istentisztelet végén. Ha a záróevangéliumnak az a szerepe, hogy az istentisztelet végén az úrvacsorával élő visszatekintsen a teljes istentiszteleti eseményre és mindarra, amit az istentiszteleten a látható és hallható igében megélt, Járosi és munkatársai szükségét érezték annak, hogy erre az elmélkedő igehallgatásra válaszoljon is valamilyen módon a gyülekezet. A megfelelő rezponzóriumot a *Nunc dimittis*-ben, Simeon énekében találták meg (Lk 2,29–32). Simeon éneke záróénekként hagyományosan is része magyar nyelvterületen a protestáns egyházak úrvacsora-liturgiájának. A záróevangélium üzenetére („...és mi láttuk az ő dicsőségét...”, Jn 1,14a) valóban hitvallásként hirdethetik a hívek: „...mert szemeim szemeim látták üdvösséged, melyet készítettél minden népeknek...” (Lk 2,30–31).

A záróevangélium és Simeon éneke együtt valóban összefoglaló zárása mindannak, ami az istentiszteleten történt. Talán éppen annak köszönhető, hogy a János-prológus nehézségek nélkül meghonosodott az erdélyi magyar evangélikus gyülekezetekben, hogy Járosiék nemcsak egy új, idegen és titokzatos záróolvasmánnyal egészítették ki az úrvacsora-liturgiát, hanem a jól ismert régi liturgiai elemmel, Simeon énekével összekapcsolva egyrészt elfogadhatóbbá tették azt a hívek számára. Simeon éneke másrészt még erőteljesebben kihangsúlyozza azt a teológiai tartalmat, amit a berneucheni közösségekben felismertek a János-prológus záróevangéliumként való felolvasásában.

³⁶ Járosi Andor: A német evangélikus liturgiai reformmozgalmak. In: Csikész Sándor (szerk.): *Teológiai Tanulmányok* 28., Debrecen 1933, 27–36.

³⁷ Járosi Andor: i. m. 36.